

ŞEYX NİZAMİ DÖVRÜNDƏ GƏNCƏDƏ ELM VƏ MƏDƏNİYYƏTİN İNKİŞAFINA DAİR

Elnur Həsənov

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə Bölməsinin Diyarşünaslıq İnstitutu, Gəncə, Azərbaycan

e-mail: el-hasanov@mail.ru

Xülasə. Elmi əsər 2021-ci il ölkəmizdə – “Nizami Gəncəvi ili”nə həsr edilib və bu dahi mütəfəkkirin yaşayıb-yaratdığı dövrdə Gəncə şəhərində inkişafın səciyyəvi xüsusiyyətləri tarixi-etnoqrafik məxəzlər, yazılı elmi mənbələr, arxiv sənədləri əsasında tədqiq olunmuşdur. Şeyx Nizami ilə yanaşı, onun müasirləri hesab edilən Məhsəti xanım Gəncəvi, Qivami Mütərrizi, Əbül-ülə Gəncəvi, Rəziyyə xanım Gəncəvi, Ömər Gənceyi, Siti xanım Gəncəvi və digər görkəmli elm və ədəbiyyat xadimlərinin, tarixi şəxsiyyətlərin yetişdiyi mühitdə tədris, təlim və elmi tədqiqatların səviyyəsi araşdırılmışdır. Elmi əsərdə İntibah dövründə Gəncə şəhərində istər ictimai-humanitar, istərsə də təbiət elmlərinin tədris edilməsi, tədqiq edilən mərhələdə şəhərdə fəaliyyət göstərmiş mədrəsələrdə çalışmış, zəngin kitabxanalardan faydalanmış dövrün görkəmli elm xadimlərinin, alimlərin, pedaqoqların xidmətləri də öyrənilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Nizami Gəncəvi, İntibah dövrü, Gəncə, elm, təhsil, mədəniyyət

*“Doğruluqla köməkdir hər bir ərə yaradan,
Doğru ol ki, yetirsin hər zəfərə yaradan”.*

Nizami Gəncəvi

Giriş

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 880 illiyi münasibətilə 2021-ci il ölkəmizdə “Nizami Gəncəvi ili” elan edilmişdir. Tədqiqat işində Gəncə şəhərinin və bütövlükdə ölkəmizin İntibah dövrünün elmi-ədəbi, mədəni inkişaf göstəricilərinin ümumilikdə İslam dünyasının tərəqqisində sahib olduğu əhəmiyyəti tarixi-etnoqrafik mənbələr əsasında araşdırılmış, Şeyx Nizaminin sələfləri və xələflərinin yaradıcılığında milli ənənələrlə yanaşı, ümumbəşəri dəyərlərin, birgəyaşayış mədəniyyətinə çağırışların təbliğ edildiyi göstərilmişdir. Məqalədə dahi mütəfəkkirin yaşayıb-yaratdığı dövrdə Gəncə şəhərində inkişafın səciyyəvi xüsusiyyətləri tarixi-etnoqrafik məxəzlər, yazılı elmi mənbələr, arxiv sənədləri əsasında tədqiq olunmuş və Şeyx Nizaminin müasirləri hesab edilən görkəmli elm və ədəbiyyat xadimlərinin, tarixi şəxsiyyətlərin yetişdiyi mühitdə tədris, təlim və elmi tədqiqatların səviyyəsi öyrənilmişdir. Gəncə şəhərində İntibah dövründə istər ictimai-humanitar, istərsə də təbiət elmlərinin tədris edilməsi, tədqiq edilən mərhələdə şəhərdə fəaliyyət göstərmiş mədrəsələrdə çalışmış, zəngin kitabxanalardan faydalanmış dövrün görkəmli elm xadimlərinin, alimlərin, pedaqoqların xidmətləri tədqiq edilmiş və elmi

mənbələr, tarixi sənədlər, yazılı məxəzlər əsasında elmi məqalədə tədqiq edilən dövrdə yaşayıb-yaratmış görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin şəxsiyyət kimi formalaşmasında milli dövlətçilik ənənələrimizin təşəkkülü və inkişafında müstəsna xidmətləri olan Azərbaycan Atabəylər dövlətinin himayəçilik fəaliyyəti araşdırılmışdır. Ümumiyyətlə, İntibah dövrünün elm və mədəniyyətinin zirvəsi hesab edilən dahi Nizami Gəncəvinin irsinin tədqiqinə nəzər saldıqda aydın olur ki, bu sahədə aparılmış araşdırmaların təsnif edilməsinə ehtiyac vardır. Belə ki, Azərbaycan nizamişünaslığının inkişaf dinamikasına diqqət yetirdikdə dahi şairin həyatı, yaradıcılığı, dünyaya baxışı, əsərlərinin mövzu mənbələri, ideya-fəlsəfi qaynaqları, folklorla əlaqəsi, bədii özəllikləri kimi məsələlərdə əldə olunan nailiyyətləri, araşdırma metodunu və obyektə yanaşma tərzini müqayisə etdikdə təqribən aşağıdakı mərhələləri müəyyən etmək olur:

- 1) Azərbaycan nizamişünaslığının təşəkkül dövrü (XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin ilk onillikləri);
- 2) Azərbaycan nizamişünaslığında inkişaf dövrü (XX əsrin 30-80-ci illəri);
- 3) Azərbaycan nizamişünaslığında qadağaların aradan qalxdığı, faktlara yeni bucaq altında baxış dövrü – şairin ədəbi irsində türklüyün, dini-təsəvvüfi baxışların və hakim dairələrə münasibətin obyektiv təhlil mərhələsi (XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəlləri) [23, s. 12-14].

Bir məqamı xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, tarixən Böyük İpək yolu üzərində yerləşən qədim Gəncəyə dünyanın müxtəlif ölkələrindən tacirlərin, səyyahların, görkəmli elm və mədəniyyət adamlarının səfər etməsi hər şeydən öncə, burada milli-mənəvi dəyərlərimizin ümumbəşəri sivilizasiyalarla çuğlaşmasına şərait yaratmışdır. 4000 illik tarixə malik olan, ən azı miladdan əvvəl II minillikdən etibarən 5 dəfə coğrafi yerdəyişmə etmiş Gəncə şəhəri İntibah dövründə müsəlman Şərqi'nin ən böyük mədəniyyət və elm mərkəzlərindən biri kimi sürətlə inkişaf etmişdir. Tarixi mənbələrdən məlum olur ki, həmin dövrdə Gəncədə fərdi və ictimai kitabxanalar, müasir universitet səviyyəsində mədrəsələr, rəsədxana və tibb mərkəzləri fəaliyyət göstərmişdir. Müsəlman mədəniyyəti qonşu xristian dövlətlərinə məhz buradan yayılmışdır. Buna görə, Şərqi'nin bir çox ölkələrindən alimlər, şairlər, memarlar, sənətkarlar Gəncə şəhərində məskunlaşmışlar. Şeyx Nizami Gəncənin mədəni səviyyəsini daha yüksək qiymətləndirərək doğma şəhərini “Mənim Babilim” deyə tərənnüm etmişdir [10 s. 3-4; 16, s. 4-6].

XII əsrin ortalarında Gəncə şəhərində məktəblər, mədrəsələr, şəxsi və ictimai kitabxanalar fəaliyyət göstərmiş, “Hikmət evləri” və “Şəfa ocaqları” yaradılmışdır. Tarixi mənbələrdə Gəncədə məşhur alim Əbülfəzl əl-Naxçıvaninin rəhbərlik etdiyi “Dar əl-kütub” deyilən böyük bir kitabxananın olduğu öz əksini tapmışdır. Şeyx Nizami Gəncəvinin mütaliə etdiyi və adlarını çəkdiyi əsərlərdən də aydın olur ki, Gəncədə zəngin kitabxanalar mövcud olmuşdur [27, s. 109-117, 134-178].

Şeyx Nizaminin həmin dövrdə məlum olan bütün elm sahələrinə dərinlən yiyələnməsi göstərir ki, o, Gəncədə görkəmli alimlərin çalışdığı zəngin kitabxanaya məxsus mədrəsələrin birində hərtərəfli təhsil almışdır. Böyük şair və mütəfəkkir olan Nizami Gəncəvinin (əsl adı İlyas Yusif oğlunun) ensiklopedik biliklərə və elmin bütün sahələri haqqında mükəmməl məlumatla sahib olması hər şeydən öncə Gəncə şəhərinin elm və mədəniyyət ocağı olduğunu bir daha isbatlayır. Dahi Azərbaycan şairi Şeyx Nizaminin Fərabî, Xarəzmi, İbn Bəccî, Əbu Əli İbn Sina, İbn Rüşd kimi korifeylərin fəlsəfi düşüncələri haqqında yüksək bilgiyə sahib olması, həmin dövr elm dili hesab olunan ərəb dilinin və fəlsəfənin Gəncə şəhərində yüksək səviyyədə tədris olunduğundan xəbər verir [8, s. 44-61, 82-96; 12, s. 145-148].

Tədqiqatın mənbəyi və üsulları

Nizami Gəncəvi əsərlərinin təhlili göstərir ki, o, qədim yunan və hind fəlsəfəsinə də bələd olmuşdur. Şeyx Nizaminin “İskəndərnamə” əsərində İskəndərin dili ilə dünyanın yaranması problemini Aristotel (Ərəstun), Fales (Valis), Platon (Əflatun), Tianlı Apolloni (Rumlu Bulunus), Sokrat, Tirlî Parfiri (Forforius) və əlkimyanın, magiya və digər “möcüzəli elmlər”in banisi Hermes Trismekistdir (Hörmüz) kimi görkəmli antik alimlərlə birlikdə müzakirə edir. Bütün bunlar Gəncədə fəlsəfi məktəblər haqqında geniş bilgiyə sahib olan mütəfəkkir alimlərin geniş yayıldığını göstərir. XII əsrin 40-cı illərində Gəncədə doğulmuş, yüksək mədrəsə təhsili almış, öz biliyi, savadı ilə böyük şöhrət qazanmış Əbu-Bəkr İbn Xosrov əl-Ustad “Mənsur və Mərcan”, “Sənəm və Əcəm”, “Məhr və Müştəri”, “Hakiza-yi kitab-i Alfıyya və Şalfıyya”, “Rahət ər-Ruh”, “Hühət əl-məclis” kimi altı böyük əsərin müəllifi olmuşdur. Əl-Ustadın müəllifi olduğu “Munisnamə” əsərinin elmi ictimaiyyətin istifadəsinə verilməsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin qədim inkişaf səviyyəsi barədə görüş dairəsini dərinləşdirmişdir. “Munisnamə”nin qısa müqəddiməsi böyük bir ədəbiyyatşünaslıq kitabına bərabərdir. Əbu-Bəkr İbn Xosrov əl-Ustad dünya və şəriət elmlərinə bələd olan, bilikli və təcrübəli bir alim, yazıçı, şair kimi tanındığı üçün “Ustad” ləqəbinə layiq görülmüşdür. Şərqi elm və mədəniyyət mərkəzlərindən olan Gəncə ədəbi mühitində Əbu Həfs Gənci, Əbül Üla Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi, Qivami Mütərrizi, Rəziyyə Gəncəvi, Mirzə Şəfi Vazeh kimi dünya mədəniyyəti xəzinəsinə misilsiz incilər bəxş etmiş dühalar yetişmişdir. Xüsusilə, həmin dövrdə Gəncə şəhərində Məhsəti Gəncəvi, Rəziyyə Gəncəvi və Siti Gəncəvi kimi dünyəvi elmlərə, fəlsəfəyə yiyələnmiş, hətta şahmatçı və bəstəkar mütəfəkkir qadınların mövcudluğu şəhərin mədəniyyət baxımından nə qədər yüksək səviyyədə durduğunu bir daha göstərir [12, s. 146-149; 13-16].

İntibah mərhələsinə və ümumiyyətlə, Orta əsrlərdə yaranmış mədrəsə və kitabxanalar dövrünün təhsil ocağı kimi formalaşmışdı. İlk baxışda dini tədris kimi səciyyə qazanan mədrəsələr, əslində elmi tələqləri ilə daha çox yadda qalmışdı. Doğrudur, mühəddislərin də tədris verdikləri dövrün belə təşkilatları təkcə dinin belə elmi tərəflərini özlərinəməxsus tərzdə göstərməyə çalışırdılar. İlk hədis söyləyən və toplayan mühəddislər orijinal hədisləri “rihlə” - şəklində göstərmişlər. Bu baxımdan mühəddis ərəb müəlliflərinin əksəriyyəti ziyarət

etdikləri şəhərin dini, elmi və təhsil qurumlarını öyrənir, yerli alim və ziyalılarla görüş və müzakirələr də aparırdılar. “Əsma et-tabi”in əsərinin (hərfi anlamda tabe olmaq demək) müəllifi ərəb alimi Əbülhəsən əd-Darakutni Azərbaycanlı alimlərlə görüşmüş, onlar haqqında geniş məlumat vermişdir. Əbülhəsən əd-Darakutni Azərbaycanlı mühəddislərdən Gəncəli İbrahim ibn Məhəmmədül-Cənzi ilə birlikdə hədislər də yazmışdır. O, İbrahim əl-Cənzinin şafii məzhəbi üzərində fiqhi öyrənməsini, kamal sahibi bir ziyalı olduğunu vurğulamışdır. Məmləkətinə geri döənən əl-Cənzi ilə əlaqələrini heç vaxt kəsməmişdir. Hətta Əbülhəsən öz məsləkdaşının ölüm xəbərini aldığı da qeydlərində yazmışdır. Azərbaycanlı alim və ziyalıların islamiyyətin elmi tərəflərinin araşdırılmasındakı xidmətləri, onların bu sahədəki elmi potensialı danılmazdır. Məhz bu baxımdan digər ölkə alimlərinin Azərbaycandakı İslam mədəniyyəti ilə bağlı olan mərkəzləri ziyarət etmələri də təsadüfi sayılmamalıdır. Belə məşhur mərkəzlərdən biri də Gəncə idi. Arranda hökmranlıq edən Şəddadilər, X yüzilliyin 70-ci illərindən Bərdəni geridə qoyaraq çox keçmədən Arranın ən böyük şəhərinə çevrilir. Bu şəhər artıq Böyük Səlcuqluların üç böyük şəhəri (Mərv, Nişapur və İsfahan) ilə birlikdə böyük şəhərlər arasına daxil olur. Gəncə elm və mədəniyyət sahəsində də böyük uğurlar qazanmağa başlayır. Hətta ilahiyyat və dini sahələrdə belə araşdırma aparən azərbaycanlı alimlərin sayı çoxalır. Bu dövəmdə hədislərə maraq xüsusilə diqqəti cəlb edirdi. Dinin təkə ilahiyyat tərəfləri deyil, eləcə də elmi-məntiqi məzmunluğuna da önəm verilirdi. Səlcuqlular dövəmində İslam aləmində sosial-siyasi əlaqələrlərlə birlikdə dini-mədəni əlaqələr daha da canlanmışdı [3, s. 112-114; 28, s. 37-39].

XI əsrdə Gəncəni ziyarət edən alimlərin sayı da artmışdı. Ərəb müəlliflərindən bəziləri şəhərə səyahət edərkən onun məscidi, kitabxanası, təhsil qurumları və burada fəaliyyət göstərən hədis məclisləri, yerli alimlərlə görüşmələr, müzakirə mövzuları haqqında bilgi vermişlər. Artıq XII yüzillikdə Şirvanşahlarla birlikdə Eldənizlərin (Azərbaycan Atabəyləri) də dövlətlərarası çərçivədə nüfuzu güclənir, ölkənin siyasi-iqtisadi və mədəni əlaqələri genişlənirdi. Qərb və Şərqi böyük ticarət mərkəzlərini birləşdirən karvan yolları Azərbaycandan keçirdi. Azərbaycan şəhərlərindən bir çoxu, xüsusən də Gəncə - strateji önəmə sahib bölgə kimi qəbul edilirdi. Xilafət bölgələrinin alimləri arasında Azərbaycanın digər şəhərləri ilə yanaşı Gəncəni də ziyarət etmiş və bu şəhəri sərhəd bölgəsi olaraq qeyd edən Şeyx Əbu Tahir əs-Siləfi əl-İsfahaninin adını xüsusilə vurğulamaq gərəkdir. Şeyx Əbu-Tahir o dövənin nüfuz sahiblərindən olmuşdur. Fatimi xəlifəsi əs-Zahir əl-Übeydinin 1151-ci ildə İsgəndəriyyədə açdığı mədrəsənin idarə olunması səlahiyyətinin ona verməsi, bu alimin böyük nüfuzu sayəsindədir. Azərbaycanla yaxından əlaqəli olan bu görkəmli şəxsin müəllimləri arasında İlkiyə əl-Hərrasi ilə bərabər Xətib Təbrizinin də adı qeyd edilir. Əs-Siləfi hədis ardınca uzunmüddətli səyahətlərə çıxması ilə məşhur olmuşdur. Onun qeyd edilən səyahəti on illərlə davam etmişdir. O, Şirvan, Bab əl-Əbvab, Səlmas, Naxçıvan ilə yanaşı Gəncəni də ziyarət etmişdir. Burada bir neçə hafiz və dövürün tanınmış şeyxləriylə görüşərək söhbət və müzakirələr aparmışdır. Bu alim-şeyxin Xilafətin bir sıra bölgələrinə

səfərləri onun “Mucəm əs-Səfər” (“Səfərlər məcmusu”) adlı əsərində göstərilmişdir [6, s. 9-12; 17, s. 148-152].

Müəllifin “Mucəm əs-Səfər” əsərində Gəncə və Gəncəli alimlər ilə bağlı digər qaynaqlarda daha öncə rastlanmamış bilgiler verilmişdir. Əs-Siləfi hədis toplamaq arzusuylla səyahət edərkən dönəminin tanınmış insanları ilə görüşmüşdür [1; 5; 18; 21].

Nəticə

Görkəmli coğrafiyaçı alim-səyyah və tarixçi Yaqut əl-Həməvinin məlumatına görə, ərəb və farsca zəngin kitab fondlarından və ya kitabxanalarından biri də Gəncədə idi. Belə kitab fondları ehtiyacı olan hər kəsə açıq idi. Yəni, elm və kitablara maraqlanan şəxslər istədikləri vaxt bu kitabxanalara müraciət edə bilirdilər. Gələnlərin əksəriyyəti qiraət və kitablara üzünü axtarmaqla məşğul olurdular. Kənardan və uzaqdan gələnlərə mütləq qələm və mürəkkəb verirdi. Belə kitabxanalarda dönəminin məşhur alimləri mühazirələr söyləyir, müxtəlif elmi müzakirələr aparırdılar. Əs-Səmanın məlumatına əsasən, İbn Makula burada Gəncə kitabxanasının mühafizəçisi Əbülfəzl Xudadat ibn Asim ən-Nəşəvinin hədislərini dinləmişdi. Bu fakt Yaqut əl-Həməvinin məlumatını dəqiqləşdirərək Gəncə kitabxanasının İbn Makulanın yaşadığı dövrdə (XI əsrdə) və bəlkə də daha öncəki dövrdə fəaliyyət göstərdiyini təsdiqləyir. Bununla yanaşı, İbn Makula və Əbu Tahir əs-Siləfi kimi sufi alim şeyxlərin Gəncəni ziyarət etməsi İbn Makulanın Gəncədə əs-Səmanın “İbn Makulanın şeyxi” – olaraq təqdim etdiyi Naxçıvanlı Əbülfəzl Xudadat ən-Nəşəvi ilə görüşərək müzakirələr aparması təsadüfi deyil. Belə faktlar şəhərin elmi mühiti üçün sufiliyin nə dərəcədə önəmli olduğunu göstərir. Eyni zamanda Gəncə kitabxanası mühafizəçisinin də böyük nüfuz sahibi olmasına diqqət çəkir [11, s. 90; 20, s. 69-70; 22, s. 72-75].

Gəncə şəhəri bir sıra məşhur şəxsiyyətlər yetişdirmişdir. Nizami Gəncəvi kimi bir düha məhz Gəncədə yaşayıb yaratmışdır. XI yüzilliyin sonlarında yaşayıb fəaliyyət göstərmiş Azərbaycanın böyük şairlərindən Qətran Təbrizi də dəfələrlə Gəncəyə gəlmişdir. Belə üstün keyfiyyətlərə malik olan, dövrünün məşhur alimlərinə sahib bu şəhərin elmi-mədəni mühitinin özəlliklərindən biri sayılan təhsil qurumlarının olmaması təbii ki, mümkün deyil. Gəncədə bir sıra alimlərin harada təhsil alması sualı tarixçiləri düşündürmüşdür. Gənclik illərini kitablara sərf etmiş Məsud bin Namdar harada təhsil almışdır? Həmçinin Gəncədə Nizamiyyə tipli mədrəsələr mövcud olmuşdurmu? Bu fikir Məsud ibn Namdarın məcmuəsinin faksimiləsini yayımlayan və ona geniş müqəddimə yazan prof. V.Beylisi də düşündürmüşdür. Lakin fakt yoxluğu üzündən o, bu suala cavab tapa bilməmişdir. Əbu Tahir əs-Siləfinin “Mucəm əs-Səfər” əsərinin araşdırılması, yeni faktın əldə olunmasına zəmin yaratdı. Əs-Siləfi bu əsərində Azərbaycan və onun bir çox şəhərləri, eyni zamanda Gəncə və Nizamiyyə mədrəsəsi haqqında məlumat verir [14, s. 10-12; 15, s. 374-375; 19, s. 37].

Səlcuqlar dönəmində müdərrislər, mədrəsələrin baş müəllimləri olaraq bilirdi. Onlar sultan və vəzirlər tərəfindən təyin edilirdi. Nizamülmülk vəzirliyi dönəmində müdərrisləri özü təyin edirdi. Sultan Səncərin də müdərrisləri seçdiyi məlum tarixi faktdır. Gəncədə

fəaliyyət göstərmiş mədrəsədə qazı Əbu Abdulla Məhəmməd bin Əli bin Məhəmməd ət-Təbəri kimi görkəmli şəxsiyyət müvəffəqiyyətlə çalışmışdır. Parlaq zəkaya sahib bu şəxs oradakı təhsilə öncüllük etmişdir. Əbu Abdulla ət-Təbəri bu mədrəsədəki təhsil sistemində rəhbərlik edərkən fəal çalışmış, onun idarəçilik qabiliyyəti də artmışdı [4; 8].

Şeyx əs-Siləfi “Mucem əs-Səfər” əsərində yazır ki, Gəncədə olarkən öz zəkası ilə işıq saçan Əbu Abdulla ibn Məhəmməd ibn Əli ət-Təbəri onun şeirlərini söyləmişdir. Gəncəli müdərris əs-Siləfiyə onu anladan şeir də oxumuşdur. Xilafətin mədəniyyət mərkəzlərində fəaliyyət göstərmiş Azərbaycanlı alimlərin bəzilərinin yaşamlarının müəyyən bir qismi də vətənləri ilə bağlı olmuşdur. XII yüzilliyin ədibi, əslən Gəncədən olan Əbu Həfs Ömər ibn Osman ibn Şüayb əl-Cənzinin Nişapurda Nizamülmülkün oğlu Fəhrülmülkün uşaqlara dərs verməsi, Gəncəli müdərrisin tədris işində mahir usta olduğu görülür. Fəzilət sahibi, dindar, xoşniyyətli bu ədib Bağdatda qaldığı müddətdə böyük alimlər, əsasən də Əbülmüzzəffər əl-Əbiverdi ilə dost olaraq ondan elm öyrənmişdi [7, s. 66-69; 9, s. 15-17].

Əbu Həfs Ömər təkcə elm deyil, mədəniyyət, davranış qaydalarının sirlərini də dərinləndirən mənimsəmək məqsədilə Bağdad şəhərindən sonra Həmədanda da bu alimin yanında təhsilini davam etdirmişdir. Əbu Həfslə görüşən əs-Səmani, onun özündən eşitdiyi şeirlərindən parçalar yazmışdır. Əbu Həfs Bağdatda təhsil aldıqdan sonra vətəni Gəncəyə dönmüş, yetmiş yaşında vəfat etmişdir. L. Orucova və Z. Şıxəlibəyli və digər tədqiqatçılar qeyd etmişlər ki, görkəmli şəxsiyyət Ömər ibn Osman əl-Cənzi dahi şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin dayısı olmuşdur [2, s. 29-31; 8, s. 14, s. 10-12; 24].

Şərq intibahının zirvəsi hesab edilən şeyx Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı bəşəri dəyərlərin milli-mənəvi ənənələrimizlə vəhdətinin ən bariz sübutudur. 2021-ci il ölkəmizdə – “Nizami Gəncəvi ili” elan edilmişdir və bu dahi mütəfəkkirin yaşayıb-yaratdığı dövrdə Gəncə şəhərinin sosial və mədəni inkişafın səciyyəvi xüsusiyyətləri tarixi məxəzlər, yazılı elmi mənbələr, arxiv sənədləri əsasında tədqiq edilməsi üçün yeni üfüqlər açılır. Şeyx Nizami ilə yanaşı, onun müasirləri hesab edilən Məhsəti xanım Gəncəvi, Qivami Mütərrizi, Əbül-üla Gəncəvi, Rəziyyə xanım Gəncəvi, Doxtəri-Xətibi Gəncə, Ömər Gəncəyi, Siti xanım Gəncəvi kimi görkəmli elm və ədəbiyyat xadimlərinin, tarixi şəxsiyyətlərin yetişdiyi mühitdə tədris, təlim və elmi tədqiqatların səviyyəsinin öyrənilməsi vətən tariximizin, mədəniyyət irsimizin ayrılmaz hissəsi əhəmiyyətlidir [13, s. 9139-9140; 25, s. 342-344; 26, s. 59-60].

İntibah dövründə Gəncə şəhərində istər ictimai-humanitar, istərsə də təbiət elmlərinin tədris edilməsi, tədqiq edilən mərhələdə şəhərdə fəaliyyət göstərmiş mədrəsələrdə çalışmış, zəngin kitabxanalardan faydalanmış dövrün görkəmli elm xadimlərinin, alimlərin, pedaqoqların xidmətləri elmi mənbələr, tarixi sənədlər, yazılı məxəzlər əsasında daha əsaslı şəkildə tədqiq edilərək bu dövrdə yaşayıb-yaratmış görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin şəxsiyyət kimi formalaşmasında milli dövlətçilik ənənələrimizin təşəkkülü və inkişafında müstəsna xidmətləri olan Azərbaycan Atabəylər dövlətinin xidmətləri, bu milli dövlətimizin

qüdrətli hökmdarlarının Nizami Gəncəvi kimi dahi elm xadimlərinə, söz ustalarına münasibətdə himayəçilik fəaliyyətinin araşdırılmasına ehtiyac daha da yüksəlidir.

Ədəbiyyat

1. Araslı, N.H., Həmidov, İ.Y. (2014) Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu və Nizami irsi / Ədəbiyyat qəzeti, 28 fevral, s. 4.
2. Альтман, М.М. (1947) К истории Гянджи раннего средневековья: Писменные и археологические данные о населенной местности, занимаемой Гянджой с древнейших времен: IX-XIII вв. // Изв. АН Азерб. ССР, Баку:, № 1, с. 28-38.
3. Бретаницкий, Л.С. (1962) Зодчество Азербайджана XII-XV вв. и его место в архитектуре Переднего Востока. М.: Ленинград, 556 с.
4. Гасанов, Э.Л. (2020) Архитектурное наследие Гянджи как пример мультикультурализма // Elm və həyat jurnalı. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti. Bakı, № 4 (470), s. 60-63.
5. Джафарзаде, И.М. (1949) Историко-археологический очерк Старой Гянджи. Баку: Азерб. филиал АН СССР, 104 с. (Институт истории им. Бакиханова, АН Азербайджанской ССР).
6. Əhmədov, F.M. (2007) Gəncənin tarix yaddaşı. Gəncə: Elm, 246 s.
7. Əhmədov, Ə. (2001) Nizami-Elmşünaslıq. Bakı:, 254 s.
8. Əliyeva, N.A. (2018) Hilafet'in bilim ve eğitim merkezlerinde Azerbaycan aydınları. (tərc. S.Nematzade). İstanbul: Cinius nəşr. 201 s.
9. Geneviève, Z. Danielle, L. Claire, K. (2011) Handbook of Multilingualism and Multiculturalism. Archives contemporaines, p. 377.
10. Guliyeva, N.M. Həsənov, E.L. (2014) Die traditionelle Gändschänischen Teppiche von Zeitraum der Aserbaidshanischen Gelehrten und Dichter Mirsä Schäfy Waseh als ethno-anthropologische quelle (XIX Jahrhundert) // Europäische Fachhochschule, № 2, p. 3-5.
11. Guliyeva, N.M. Hasanov, E.L. (2014) Development of some handicrafts branches of Ganja of the end of XIX-first half of XX centuries // European Innovation. Martigues (France) , № 9 (17), p. 90.
12. Hasanov, E.L. (2021) Nizami Ganjavi 880: heritage of Ganja based on architectural and craftsmanship features of Sebzikar graveyard // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, Philadelphia (USA), Issue 1, vol. 93, part 2, p. 144-150. Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2021.01.93.25>
13. Hasanov, E.L. (2016) About Comparative Research of Poems “Treasury of Mysteries” and “Iskandername” on the Basis of Manuscript Sources as the Multiculturalism Samples // International Journal of Environmental and Science Education, Number 11(16), p. 9136-9143.

14. Hasanov, S.L. Hasanov, E.L. (2018) Applied features of comparative technical, sociological investigation of historical and contemporary heritage of Azerbaijan // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, Philadelphia (USA), Issue 1, vol. 57, part 1, p. 9-16.
15. Hasanov, E.L. (2015) Aspetti Culturali della Ricerca delle Tradizioni Artigianali di Ganja dei Secoli XIX-XX // Mediterranean Journal of Social Sciences, Rome (Italy), vol. 6, № 2, Supplement 1, p. 372-375.
16. Hasanov, E.L. (2018) Applied significance of investigation of handicrafts branches in Ganja city based on innovative technologies (Historical-ethnographic research). Prague: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ» (Czech Republic), , 110 p. ISBN 978-80-7526-323-0.
17. Həsənov, E.L. (2012) Gəncə İmamzadə türbəsi. Bakı: Elm və təhsil, , 268 s.
18. Häsənow, E.L. (2014) Ethno-anthropologische merkmale der Gändschänischen Teppiche von XIX-XX jahrhundert (Auf die 220-jährige jubiläum der Aserbaidshanischen gelehrten und dichter gewidmet Mirsä Schäfi Waseh) // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences, , № 1, p. 4.
19. Hüseynova, S.B. (1987) Gəncə şəhəri haqqında bəzi etnoqrafik qeydlər (XX əsrin əvvəlləri) / Kirovabadın maddi, mədəni və ictimai həyatına həsr edilmiş II elmi konfransın materialları. Bakı, s. 37.
20. Mustafayev, A.N. (2001) Azərbaycanca sənətkarlıq. Bakı: Altay, 232 s.
21. Mustafayev, C.M. (1998) Orta əsrlərdə sənətkar təşkilatları. Cahan jurnalı, Bakı, № 4, s.17-21.
22. Nemətova, M.S. (1992) Azərbaycanda pirlər. Bakı: Azərnəşr, 104 s.
23. Nəcəfzadə, Ə.B. (2019) Nizaminin türklüyü və türklüyə münasibəti Azərbaycan nizamişünaslığında. Bakı: Elm və təhsil, 224 s.
24. Nizami Gəncəvi adına Gəncə Dövlət Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi, fond № 2, i. NN 1130-1157.
25. Poulmarc'h, M. Laneri, N. Hasanov, E.L. (2019) Innovative approach to the research of ethnographic-archaeological heritage in Ganja based on materials of kurgans // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, Philadelphia (USA), Issue 9, vol. 77, part 4, p. 341-345. Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2019.09.77.60>.
26. Щерблыкин, И.П. (1947) Гянджа XII в. Архитектура Азербайджана - эпоха Низами. Институт истории им. А.Бакиханова АН Азерб. ССР. Москва-Баку: Гос. архитект. изд-во, с. 55-63.
27. Юсифли, Х.Г. (2016) Ренессанс и Низами Гянджеви. Гянджа, 334 с.
28. The dawn of Art. Leningrad: Aurora Art Publishers, 1974. 196 p.

ABOUT DEVELOPMENT OF SCIENCE AND CULTURE IN GANJA DURING THE PERIOD OF SHEIKH NIZAMI

Elnur Hasanov

Institute of Local-lore, Ganja branch of ANAS, Ganja, Azerbaijan

Scientific paper is dedicated to 2021 in our country - "Year of Nizami Ganjavi" and on the basis of historical-ethnographic, written scientific sources, archival documents, the features of socio-cultural development during the Renaissance, when the great thinker lived and worked. Along with sheikh Nizami, the level of teaching, learning and research is being studied in the environment where such great contemporaries as Mahsati Ganjavi, Givami Mutarrizi, Abul-ula Ganjavi, Razia Ganjavi, Omar Ganjei, Siti Ganjavi, etc. Academic paper also examines the teaching of both social, humanitarian and natural sciences in Ganja during the Renaissance, the services of prominent scientists, thinkers and teachers of that period, who worked in madrasahs and used numerous books in libraries.

Key words: Azerbaijan, Nizami Ganjavi, Renaissance period, Ganja, science, education, culture

О РАЗВИТИИ НАУКИ И КУЛЬТУРЫ В ГЯНДЖЕ В ПЕРИОД ШЕЙХА НИЗАМИ

Эльнур Гасанов

Институт краеведения, Гянджинское отделение НАНА, Гянджа, Азербайджан

Научная статья посвящена 2021 году в нашей стране - «Году Низами Гянджеви» и на основе историко-этнографических, письменных научных источников, архивных документов изучаются особенности социально-культурного развития в период Ренессанса, когда жил и творил великий мыслитель. Наряду с шейхом Низами изучается уровень преподавания, обучения и научных исследований в среде, где формировались такие великие современники, как Мехсети ханум Гянджеви, Гивами Мутарризи, Абул-ула Гянджеви, Разия ханум Гянджеви, Омар Гянджеи, Сити ханум Гянджеви и др. В данной научной статье также исследуются преподавание как социально-гуманитарных, так и естественных наук в Гяндже в эпоху Ренессанса, услуги выдающихся ученых, мыслителей и педагогов того периода, которые работали в медресе и пользовались многочисленными книгами библиотек.

Ключевые слова: Азербайджан, Низами Гянджеви, Ренессанс, Гянджа, наука, образование, культура

Daxil oldu: 1.05.2021;

Çapa qəbul edildi: 15.06.2021;

Çap edildi: 17.08.2021